

mihai milca

**Prelegeri de
filosofie**

Mihai MILCA

**PRELEGERI
DE FILOSOFIE**

Editura Virtual

2012

ISBN (e): 978-606-599-978-7

Avertisment

Acest volum digital este prevăzut cu sisteme de siguranță anti-piratare. Multiplicarea textului sub orice formă este sancționată conform legilor penale în vigoare.

Cuprins

OBIECTUL ȘI NATURA FILOSOFIEI	5
CE ESTE FILOSOFIA?	6
1. Genealogia unui concept.....	6
2. Discursul filosofic.....	7
3. Câmpul filosofiei	8
CATEGORIILE FILOSOFICE	11
1. Limbajul și enunțurile filosofiei	11
2. Principalele categorii filosofice	12
ETAPELE GÂNDIRII FILOSOFICE. PROTAGONIȘTI, DOCTRINE, ȘCOLI ȘI	
CURENTE FILOSOFICE	17
FILOSOFIA ANTICĂ.....	18
1. Protofilosofii	18
2. Idealismul platonician.....	19
3. Metafizica ființei	20
4. Filosofia elenistică	22
FILOSOFIA EVULUI MEDIU	24
1. Impactul creștinismului	24
2. Filosofia revelației divine	25
3. Recuperarea moștenirii aristotelice	26
FILOSOFIA RENAȘTERII.....	28
1. Spiritul renașcentist și regândirea ordinii lumii	28
2. De la neoplatonism la utopie	30
FILOSOFIA EPOCII CLASICISTE	33
1. Elogiul rațiunii	33
2. Raționalismul cartezian.....	34
3. Lecția spinozistă	36
4. Reabilitarea credinței creștine	38
5. Secularizarea politicului	39
6. Empirismul și începuturile epocii moderne.....	40
FILOSOFIA ILUMINISMULUI	42
1. Spiritul epocii luminilor	42
2. Regândirea limitelor rațiunii	43
3. Raționalismul kantian.....	45

FILOSOFIA GERMANĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA.....	48
1. Triumful idealismului obiectiv	48
2. Filosofia vieții și apologia supraomului.....	51
FILOSOFIA CONTEMPORANĂ.....	55
POZITIVISMUL.....	56
1. Fațetele și accepțiunile conceptului	56
2. Gândirea lui Auguste Comte.....	57
3. Pozitivismul post-comtian	59
4. Mach și originile neopozitivismului.....	61
5. Bilanțuri și perspective	64
FILOSOFIA MARXISTĂ. MATERIALISMUL DIALECTIC ȘI ISTORIC	65
1. De la concepția asupra istoriei la materialismul dialectic	65
2. Primatul dialecticii	68
3. Condiționarea praxisului	69
FILOSOFIA LIMBAJULUI. FENOMENOLOGIA. STRUCTURALISMUL.	
HERMENEUTICA.....	71
1. De la lingvistică la filosofia limbajului	71
2. Analiza logică a limbajului.....	75
3. Fenomenologia limbajului. Eroarea marxistă.....	76
4. Aportul structuralismului	77
5. Exercițiul hermeneutic.....	79
FILOSOFIA EXISTENȚEI. EXISTENȚIALISMUL.....	82
1. Descoperirea existenței.....	82
2. Trăsăturile existențialismului	83
5. Filosofia Dasein-ului	84
4. Existențialismul ca metafizică.....	86
5. Existență și mister.....	89
6. Ființa și Neantul. Existențialismul ateu	90
FILOSOFIA PERSOANEI. PERSONALISMUL.....	92
1. Avatarurile personalismului	92
2. Între fenomenologie și personalism.....	94
3. Personalismul - ca umanism integral	96
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ.....	98

OBIECTUL ȘI NATURA FILOSOFIEI

CE ESTE FILOSOFIA?

Înainte de a purcede la drum, într-o aventură intelectuală, veche de când lumea, întrebându-ne și căutând răspunsuri privitoare la condiția noastră și la ceea ce ne înconjoară, la temeiurile și rostul existenței și gândirii, la sensul vieții și destinul omului, este imperios necesar să procedăm la o operație fără de care riscăm să rămânem mereu prizonierii unor iluzii și incertitudini amăgitoare. Această operație vizează fixarea unor jaloane, precizarea termenilor cu ajutorul cărora demersul nostru de cunoaștere devine posibil. Înaintea tuturor celorlalte răspunsuri la presupusele interogații de mai înainte trebuie să aflăm răspunsul primordial la întrebarea „ce este filosofia?”.

1. Genealogia unui concept

Etimologia termenului „filosofie” ne poate furniza evident anumite indicii prețioase. Proveniența acestuia din vechea greacă face trimitere la adjectivul „philos” - iubitor, prieten - și la substantivul „sophia” - înțelepciune. Filosofia ar fi, într-o primă aproximare, deci, dragostea de înțelepciune, iar filosoful un iubitor de înțelepciune.

Această accepțiune a termenului este întrucâtva banală și comportă chiar ambiguități, deoarece în vorbirea comună a vechilor greci **sophia** mai înseamnă și îndemânare, istețime, abilitate practică. Într-un sens anume acreditat încă din secolul al VII-lea î.e.n., **sophia** avea înțelesul de chibzuință și înțelepciune în ale vieții, înțelepții (**sophoi** - plural pentru **sophos**) fiind precursorii filosofilor începuturilor, protofilosofii.

Introducerea în limba cultă a cuvântului filosofie s-a produs ceva mai târziu, Aristotel, el însuși filosof, considerând că înțeleptul Thales din Milet, autorul unei celebre teoreme matematice, este primul filosof în adevăratul sens al cuvântului. Heraclit din Efes a folosit pentru prima dată sintagma „iubitor de filosofie”. Pitagora ar fi fost - potrivit lui Diogenes Laertios - cel dintâi care a întrebuințat termenul de „filosofie” și s-ar fi numit pe sine filosof. Pitagora făcea distincția însă între înțelept (sophos) - care nu poate fi decât zeul, întruchiparea desăvârșirii - și filosof (philosophos), omul ce caută înțelepciunea.

Actualmente termenul filosofie prezintă mai multe accepțiuni.

1. concepție generală despre lume și viață, un sistem coerent de idei și noțiuni ce reflectă realitatea sub aspectele sale generale (metafizică, ontologie, estetică, etică, logică, teologie

- etc.);
2. totalitatea principiilor metodologice ce stau la baza unui anumit domeniu al științei (filosofia istoriei, filosofia culturii etc.);
 3. disciplină de studiu în învățământ;
 4. denumirea unei concepții sau atitudini teoretice, în sens de sistem, doctrină (existențialism, marxism, spiritualism etc.);
 5. ansamblul concepțiilor filosofice, religioase proprii unui grup social sau tip de civilizație (filosofia grecească, filosofia orientală);
 6. concepția generală, viziunea despre viață a cuiva (filosofia lui Blaga);
 7. spirit elevat, detașare, înțelepciune în viață;
 8. atitudine de resemnare în fața nenorocirilor.

Putem spune, așadar, că filosofia este deopotrivă o **activitate** a gândirii umane și **produsul** acesteia, o **propensiune umană** de a iscodi dincolo de aparențe, întru deslușirea lucrurilor și aflarea de adevăruri fundamentale și o **îndeletnicire** privilegiată a unui număr de oameni elevați (filosofii). Ea este o **atitudine** față de lume și viață, față de univers și gândirea ce se gândește pe sine, dar și construcția înălțată pe un eșafodaj de idei, un **sistem** de concepte, propoziții, teze, demonstrații ce-și are propria sa rațiune de a fi, care își este sieși suficient.

2. Discursul filosofic

Se impune totuși o distincție dintru început: cea între **filosofare** și **filosofie**. Dacă filosofarea este o disponibilitate cvasigenerală a oamenilor de a-și pune întrebări despre propria lor condiție, despre alcătuirea cosmosului și a lumii în care trăiesc, despre ceea ce se află îndărătul lucrurilor și resorturile acțiunilor lor, o filosofie **embrionară**, o **filosofie a simțului comun**, filosofia în sensul propriu al cuvântului este o reflecție sistematică, riguroasă, teoretică asupra unor presupoziiții, constatări empirice și intuiții ale simțului comun.

Fiecare om poate filosofa, dar nu oricine poate face filosofie!

Filosofia reclamă nu atât un har, o anume sensibilitate și o capacitate superioară reflexivă proprii unor indivizi de excepție, ci mai ales o disciplină a gândirii, o formație specifică, un tip de exercițiu spiritual bazat pe acumulări teoretice, pe eforturi analitice și de sinteză, pe o formă de expresivitate aparte. Filosof nu te naști, ci devii!

Filosofia nu face concurență celorlalte domenii de activitate ale spiritului științei, religiei, artei. Se întemeiază însă pe achizițiile lor, le generalizează, le conceptualizează sui generis, furnizând o explicație a fundamentelor existenței, cunoașterii, universului și omului.

Mulți consideră că filosofia reprezintă un tărâm misterios, inaccesibil, fără legătură cu viața reală, cotidiană. Alții reproșează filosofilor că se dedau unor practici ezoterice și gratuite, sterile, în

cele din urmă discordante în raport cu nevoile concrete ale oamenilor și societății. Desigur, de vitală importanță nu este acumularea unor cunoștințe și elaborarea de precepte filosofice, ci descoperirea **în și prin** filosofie a nevoilor existențiale ale omului, a răspunsurilor la problemele fundamentale pe care omul nu contenește să și le pună. Pe această cale filosofia este în măsură să descifreze sensurile ascunse ale lumii, legitățile existenței și gândirii, temeiurile raționale ale situării pe o poziție sau alta din punct de vedere teoretic. Filosofia asigură astfel suportul activităților practice, atât în sfera științelor specializate, cât și în cea a artei. Filosofia caută dovezi obiective privitoare la adevărul lucrurilor și al afirmațiilor noastre vizând existența și gândirea. Dincolo de controverse, de „gâlceava” filosofilor, există o tentație a filosofiei de a accede la adevăr, o aspirație irepresibilă spre certitudine, iar raționalitatea unei construcții filosofice este, în ultimă instanță, semnul biruinței gândirii ordonatoare asupra haosului și a tot ceea ce este inform, nedefinit. Filosofii se străduiesc să-și clarifice conceptele, discursurile, pozițiile adoptate, preferințele teoretice. Chiar dacă aceștia nu se înțeleg unii cu alții, ei înțeleg să vorbească despre aceleași teme, înțelegându-se unii pe alții. Ei au un perimetru problematic în interiorul căruia se exercită și căruia îi conferă specificitate. Problemele filosofice nu pot fi determinate prin percepție, prin recurgerea la simțuri sau prin experiment. Discursul filosofic cuprinde enunțuri și argumente în favoarea sau împotriva anumitor poziții teoretice, realizează conexiuni între concepte, probează ori invalidează adevărul anumitor afirmații, negații, învederând compatibilități sau incompatibilități ale acestora.

Pozițiile filosofice sunt cele care înrăuresc modul în care oamenii gândesc, simt, acționează. Practic, putem gândi în termeni filosofici despre orice, dar există în realitate domenii predilecte și clasificări consacrate din punct de vedere filosofic.

3. Câmpul filosofiei

Domeniile tradiționale ale filosofiei sunt **logica, metafizica, teoria cunoașterii și etica**. În câmpul filosofiei contemporane, ariile tematice s-au extins însă, apărând domenii de interferență, subdiviziuni ale domeniilor tradiționale și noi spații de explorare.

Logica este știința ce studiază structurile generale, formale și legile gândirii, ale raționamentului corect și argumentelor valabile. Un raționament este succesiunea afirmațiilor în măsură să conducă la o concluzie. **Logica deductivă** investighează forma raționamentelor în care concluzia este adevărată, dacă toate premisele sunt adevărate. Un raționament valid este acela care prin forma sa garantează adevărul concluziei dacă toate premisele sunt adevărate. Sofismele sunt raționamente nevalide care sunt considerate în mod greșit drept valide datorită unor forme similare înșelătoare. **Logica inductivă** pleacă de la două caracteristici: premisele adevărate susțin concluzia, dar nu o garantează; concluzia conține o informație care nu există în premise. Forma cea mai des întâlnită a unui raționament inductiv constă în a trage concluzii dintr-un număr de cazuri individuale. **Logica simbolică** (sau **logica**

matematică) este o ramură a logicii care folosește în cercetare procedeele specifice matematicii.

Metafizica (sau **ontologia**) reprezintă studiul principalelor categorii și structuri ale existenței sau realității. Numele de metafizică vine de la grecescul **meta ta physika** (după fizică) și se referă la ordonarea lucrărilor lui Aristotel unde filosofia succede științei fizicii. La Aristotel metafizica are un dublu sens: unul **general** (metafizică generală) - gravitând în jurul unei teme fundamentale, ființa ca ființă; aceasta s-a numit cu începere din secolul al XVII-lea **ontologie (teoria existenței)** și unul **particular**, special, de **teologie** - știința despre existența supremă, despre Dumnezeu, prima cauză ce nu are cauză, început și sfârșit. Sensul special al metafizicii se referă la studiul lucrurilor ce **transcend** (depășesc) experiența umană - respectiv existența lui Dumnezeu, nemurirea sufletului și libertatea voinței așa cum apar ele în filosofia lui Kant.

Metafizica tradițională are un sens mai larg, decât **cosmologia** (știința ce studiază structura și originea universului natural ca totalitate).

Pentru filosofi, metafizica desemnează o doctrină a ființării ca ființare, deci a ființei. Ei depășesc datele științelor naturii, recurgând tot la mijloace raționale, dar care nu rămân cantonate în empirism și experiența imediată.

În filosofia contemporană se încearcă o distincție între metafizică și ontologie: ontologia s-ar limita la analiza structurii, deci a esenței existentului, în vreme ce metafizica ar stabili și privilegia propoziții existențiale, adică vizând existența. Problema cunoașterii, de exemplu, este esențialmente o problemă metafizică, deoarece privește existența ființei în sine. O altă distincție între ontologie și metafizică provine din faptul că aceasta din urmă nu examinează doar probleme particulare, ci cel puțin, în principiu, caută să ajungă la o viziune de ansamblu a realității.

Teoria cunoașterii (gnoseologia și epistemologia).

Gnoseologia (teoria generală a cunoașterii) și epistemologia (teoria generală a cunoașterii științifice) au drept misiune elucidarea chestiunilor privind posibilitatea omului de a cunoaște realitatea, modalitățile de dobândire și verificare a cunoștințelor. Procesul cunoașterii se referă la relația specifică dintre un **subiect cunoscător** și un **obiect** ce poate fi și este cunoscut. **Obiectul cunoașterii** nu este însă identic cu **obiectul real**, asupra căruia subiectul își îndreaptă efortul de cunoaștere; este o proiecție ideală și un decupaj operat în realitate cu mijloace specifice, realizându-se astfel o reconstrucție logică, rațională a unui domeniu al realității. Cunoașterea este fixată, întotdeauna în și prin limbaj, cu ajutorul unor noțiuni, judecăți, raționamente, sisteme de idei și teorii, efectuându-se o operațiune de descriere a unor lucruri, însușiri ale acestora, stări, raporturi, precum și un travaliu de explicare și înțelegere a conexiunilor lor.

Există două mari orientări gnoseologico-epistemologice: **empirismul** și **raționalismul**. Empirismul reprezintă acea concepție filosofică potrivit căreia experiența senzorială este considerată ca sursă fundamentală a cunoașterii, negându-se valoarea abstracțiilor. Principalii reprezentanți

ai empirismului clasic sunt Locke, Condillac, Hume. În filosofia contemporană, prelungirile empirismului clasic se regăsesc în cadrul empirismului logic, o variantă a neopozitivismului, care admite numai enunțurile logice verificabile în mod nemijlocit prin percepțiile fiecărui subiect în parte. Raționalismul, din contră, este concepția filosofică potrivit căreia rațiunea ar fi unicul izvor al cunoașterii autentice. Această orientare este ilustrată în filosofia clasică de Descartes, Leibnitz, Kant, tradiția ei fiind continuată în perioada contemporană de neokantieni (Școala de la Baden, Școala de la Marburg și emulii acestora).

Epistemologia este mai curând un **demers metateoretic** prin intermediul căruia știința este examinată, descrisă, analizată și reconstruită, de o manieră obiectivă, tinzându-se spre o „**cunoaștere a cunoașterii**” științifice. Există o **epistemologie generală** - aplicată și aplicabilă științei în genere, operând cu modele ideale și exemplare de științificitate - dar și **epistemologii ale științelor particulare** ce investighează modurile specifice de elaborare a structurilor explicative proprii acestora.

Etica (sau filosofia morală) este acea ramură filosofică având ca obiect studiul aspectelor teoretice și practice ale moralei. Termenul **etică** provine din limba greacă (**ethos** - substantiv; **ethikos** - adjectiv), în vreme de termenul de **morală** își are originea în limba latină (**mos-mores**, cu derivatul adjectival **moralis**), amândoi desemnând obiceiuri, deprinderi, obișnuințe, moravuri. Ulterior, prin etică s-a ajuns să se înțeleagă teoria filosofică (științifică) a moralei, ansamblul elaborărilor conceptuale prin care se explică structura, originea și temeiurile, exigențele și regulile ce se impun vieții morale trăite.

În centrul filosofiei moralei se situează **valorile** - ce desemnează moduri de raportare colectivă, ideală la persoane, acte, sentimente, intenții, atitudini, motivații, ce se impun în calitate de criterii de conduită socială. Aceste valori se prezintă sub forma unor cupluri conceptuale, cu conotații pozitive sau negative, dezirabile sau indezirabile: bine-rău, altruism-egoism, demnitate-umilință, modestie-îngâmfare etc. În ultimă instanță, orice morală se prezintă ca un sistem de reguli de conduită. Prin modelele de conduită și conviețuire se instituie și se împlinesc ordinea umană a vieții. Binele moral consacra, în toate ipostazele sale, condițiile și criteriile indispensabile ale unei conviețuiri sociale demne ce relevă și afirmă demnitatea omului ca om.

Alte ramuri ale filosofiei: **filosofia științelor naturii** - cercetarea categoriilor fundamentale ale științelor exacte, a celorlalte științe despre natură (metafizica) și a metodelor de stabilire a cunoașterii naturii științifice (epistemologia); **filosofia științelor sociale** - studiul categoriilor de bază ale teoriilor sociale științifice și al metodelor de stabilire a cunoașterii științifice a societății; **filosofia social-politică** - studiul principiilor fundamentale ale societății și vieții politice, al structurii și funcționării statului; **filosofia religiei** - studiul naturii divinității, al modului de cunoaștere a lui Dumnezeu și al semnificației practicilor religioase; **filosofia limbajului** - studiul structurilor de bază ale limbajului și al modului de raportare a acestuia la lume; **istoria filosofiei** - studiul cronologic al apariției și dezvoltării diferitelor doctrine, școli și curente filosofice, al influențelor exercitate de acestea și consecințele lor asupra spiritualității umane.

CATEGORIILE FILOSOFICE

Pentru mulți dintre noi, filosofia ca exercițiu al spiritului poate părea o aventură gratuită și o sarcină dificilă, chiar în condițiile în care cel ce se încumetă să facă acest demers dispune de anumite calități intelectuale, a parcurs anumite lecturi și încearcă pe cont propriu să-și însușească un limbaj propriu filosofului **en titre**. Enunțurile filosofiei i se pot releva neofitului dornic de inițiere fie ininteligibile, fie întrucâtva banale; acestea nu se subordonează regulilor limbajului obișnuit, ci altor legi ascunse; ele par să aibă alte semnificații ce trebuie decodificate pentru a putea fi cumva asimilate universului de noțiuni pe care le avem și cu care operăm.

1. Limbajul și enunțurile filosofiei

Limbajul filosofic presupune ca orice alt limbaj existența unor unități, a unor elemente ireductibile denumite **termeni** care poartă în sine **sensuri** distincte. Orice termen comportă două dimensiuni - **înțelesul** (despre care unii susțin că este totuna cu ceea ce numim **noțiunea** sau **conceptul** pe care termenul le exprimă) și **referința** - lucrul la care se referă termenul. Înțelesul se explicitează prin **definiția** termenului. Definim ceva scoțând la iveală înțelesul prin raportarea la o sferă înglobantă.

Termenul de om are ca înțeles noțiunea de ființă rațională, iar ca referință (sferă) mulțimea indivizilor umani. Termenii înrudiți pot fi ierarhizați după sfera lor; termenii supraordonați se numesc **gen** în raport cu cei subordonați denumiți **specie**. Genul care nu mai are un altul supraordonat se cheamă **gen maxim**. Specia cea mai aproape de indivizii particulari se cheamă **specia infimă**. Specia se diferențiază în cadrul unui gen prin proprietăți specifice - **diferența specifică** (oamenii și bovinele, de exemplu, fac parte din specia mamifere; dar există o diferență specifică - raționalitatea omului).

Termenii generali au sfera mai mare decât termenii specifici; după cum termenii cu cel mai mare grad de abstractizare au un conținut mai sărac în trăsături specifice decât cei concreți. Sfera unui termen variază invers proporțional în raport cu conținutul său. Conținutul mai sărac are sferă mai cuprinzătoare. Cu cât un termen este mai general, cu atât este mai abstract.

Termenii cei mai generali și cei mai abstracți dintr-un domeniu (o știință particulară, de exemplu) sunt cunoscuți sub denumirea de **categorii**. Acestea sunt deci noțiuni fundamentale și de

maximă generalitate care exprimă proprietățile și relațiile esențiale ale obiectelor și fenomenelor realității. Categoriile filosofice sunt termenii cei mai generali, indiferent de domeniu.

Preocuparea dintotdeauna a filosofilor a fost, înainte de toate, identificarea categoriilor care să permită, prin punerea lor în relație, surprinderea și caracterizarea esenței lumii și a existenței umane. Platon credea că principalele categorii filosofice ar fi: existența, mișcarea, repausul, identitatea, diferența, finitul, infinitul, amestecul, cauza.

Potrivit concepției lui Aristotel,ategoriile filosofice, „genurile cele mai mari” erau: esența, calitatea, cantitatea, relația, locul, timpul, situația, posesia, acțiunea, pasiunea.

Fiecare filosof s-a folosit de un anumit număr de categorii filosofice, considerate a fi la baza discursului lor. Aceste categorii constituiau, în viziunea fiecăruia dintre filosofi, ce le privilegiau rolul constitutiv și explicativ al esenței lumii, pilonii construcțiilor lor filosofice. Combinați potrivit unor reguli riguroase în **enunțuri** filosofice, termenii categoriali asigură judecăților formulate de filosofi consistență și sens; enunțurile combinate în fraze și acestea în discursul propriu-zis conduc la elaborarea unor sisteme de propoziții și axiome, la geneza teoriilor sau doctrinelor filosofice.

În consecință, un sistem filosofic este un ansamblu coerent, logic de propoziții filosofice, construite pe baza categoriilor filosofice. Chiar dacă gradul de sistematizare al unei astfel de construcții nu este întotdeauna atât de mare pe cât se presupune sau și-l doresc autorii lor, dintr-însul nu pot lipsi elementele lor arhitectonice necesare: o ontologie, o gnoseologie, o axiologie (teoria valorilor), o etică etc.

2. Principalele categorii filosofice

Realitatea desemnează ceea ce există în sine în afara gândirii, indiferent de faptul că ea este sau nu gândită de cineva. Este o categorie echivalentă cu ceea ce se cheamă natură, materie, existență, aflate dincolo de și independent de simțurile noastre. Realitatea este percepută cu mai multă sau mai puțină acuratețe. Nu de puține ori oamenii se înșeală în perceperea ei luând aparențele drept realitate. Imaginarul și ficțiunea își au și ele propria realitate, dar gândirea și simțurile omenești pot face distincția între simpla aparență și realitate în măsura în care oamenii acționează în cadrul realității. În viața de zi cu zi, considerăm reale lucrurile ce ne înconjoară, pe care le pipăim, care sunt tangibile, au anumite caracteristici ce le fac distincte, independente de noi. Ceea ce le conferă realitate sunt deci însușirile lor comune, și anume:

- 1) existența lor continuă, chiar când ele nu mai sunt percepute sau utilizabile;
- 2) au calitatea de a fi percepute și de alte persoane care au aceleași facultăți pe care le avem și noi;
- 3) generează efecte cauzale asupra altor lucruri, chiar și atunci când circumstanțele relației cauză-efect nu sunt percepute de nimeni.

Caracterul de realitate este verificabil tocmai prin aceste însușiri, proprii lucrurilor pe care filosofii le consideră ca fiind în sine.

Substanța este categoria filosofică desemnând esența comună și stabilă a tuturor lucrurilor, precum și ceea ce există de sine stătător. Este, altfel spus, substratul permanent al tuturor transformărilor.

Lucrurile care durează în timp sunt cauzele prime ale lucrurilor reale. Chiar dacă unele trăsături ale acestor lucruri se schimbă, ele continuă să existe (de exemplu, un copac înfrunzit, desfrunzit rămâne același în pofida trecerii anotimpurilor). Filosofia occidentală îi datorează lui Aristotel această categorie ce denumește un lucru permanent ca **substanță** (în latină **substantia** - „ceea ce se află dedesubt”), iar trăsăturile ei ca „proprietăți”, „atribute” or „calități”. Acestea din urmă sunt dependente în existența lor de substanțe, sunt **într-o** substanță. O substanță persistă chiar dacă multe dintre proprietățile sale se pot schimba. Substanțele au esență sau seturi de proprietăți esențiale prin care ele sunt ceea ce sunt și nu altceva. O substanță constituie esența sau natura esențială a materiei.

Universaliile - o categorie prin care sunt desemnate tipurile generale substanțiale spre deosebire de cazurile denumite **particulare, individuale**. Filosofii scolastici numeau noțiunile generale universalii. Denumirea se aplică pentru substanțe, proprietăți, întâmplări, numere, relații sau, în practică, pentru orice altceva. O îndoială obsedantă pentru metafizicieni a fost dacă universalii există deasupra și în afara exemplelor individuale sau dacă gândirea umană creează universalii prin abstragerea lor din particulare. Aristotel atrăgea atenția că universalii sunt reale, dar că ele există numai în ceea ce le exemplifică, în particulare.

Materia reprezintă categoria filosofică prin care se desemnează realitatea obiectivă, existentă independent de conștiință și reflectată de aceasta. Realitatea prin care înțelegem existența exterioară nouă cuprinde lucruri alcătuite din materie. În mod curent, materia este concepută ca fiind un fel de substanță ce îmbracă diverse forme. Această substanță învederează anumite proprietăți, unele dintre ele esențiale, definatorii. Ipostazele materiei sunt multiple și diversificate. Universalii își află existența în materie. După cum particularele lucrurilor materiale, ce apar ca distincte, proprietățile lucrurilor și evenimentele există sub formă materială.

Concepția noastră despre materie rămâne atașată inerent unei viziuni substanțialiste. Filosofii și oamenii de știință au încercat să demonstreze în ce constă efectiv materia. Dacă aceasta este compusă din particule fundamentale, molecule, atomi, fluxuri de energie și dacă nu cumva materia se raportează diferit între anumiți parametri, la spațiu și timp, dacă nu se situează în tandem cu ceea ce fizicienii și astrofizicienii numesc **anti-materie**.

Cauză și efect. Sunt două categorii filosofice complementare ce fac trimitere una la cealaltă și se explică prin referință reciprocă. Cauza este ceea ce determină apariția unui fenomen, existența sau modificarea proprietăților unui lucru, ceva prin intermediul căreia se întâmplă sau se produce un eveniment, o acțiune. O accepțiune curentă a termenului de cauză este aceea de origine, motiv sau

rațiune a unei stări de a fi. Una dintre ambițiile filosofilor din toate timpurile a fost identificarea în lanțul cauzelor succesive a cauzei prime. Efectul este ceea ce succede unui fenomen numit cauză, fiind cu necesitate generat de aceasta din urmă. Înțelesul acestui termen este și cel de consecință, rezultat, urmare. Efectul este rezultanta unui proces cauzal. O cauză produce cu necesitate un efect sau mai multe. Orice efect are cel puțin o cauză. Între cauză și efect există o relație de interacțiune, exprimată prin categoria filosofică de **cauzalitate**. Aceasta reprezintă una dintre principalele forme ale conexiunii universale a fenomenelor și proceselor ce au loc în natură și societate.

Spațiul și timpul. Spațiul este o formă fundamentală de existență a materiei, inseparabilă de aceasta; se prezintă ca un întreg neîntrerupt, având trei dimensiuni - lungime, lățime, înălțime - și structura descrisă de geometria neeuclidiană, exprimând ordinea în care sunt dispuse obiectele și procesele existente concomitent. Timpul desemnează continuitatea indefinită în care se derulează succesiunea momentelor existenței, evenimentelor și fenomenelor, schimbărilor și mișcărilor. Principala sa dimensiune este durata. Localizarea în spațiu și situarea în timp permit individualizarea lucrurilor, diferențierea lor. Reprezentarea îndeobște a spațiului și timpului îmbracă aspectul unor cadre, „recipiente” în care există materia, substanțele, proprietățile, evenimentele, tot ce este în lume. Spațiul rămâne același și se caracterizează prin dimensiunea sa statică. Timpul însă curge, având o dimensiune dinamică. Ceea ce este prezent devine trecut, iar viitorul devine prezent.

Multe probleme metafizice au avut în centru lor ca teme de reflecție spațiul și timpul. Filosofii s-au întrebat dacă acestea sunt distincte unul de celălalt sau sunt doar ipostaze ale unei realități spațio-temporale unice. Spațiul și timpul sunt ele infinite sau comportă anumite limitări? Sunt ele distincte de ceea ce există într-însele sau sunt doar forme de relaționare între lucruri? Timpul trece cu adevărat sau este tot atât de sine stătător (în eternitate) precum spațiul? Întrebări la care filosofii au căutat să răspundă, neconținând s-o facă până în zilele noastre.

Adevărul - în calitate de categorie filosofică - desemnează ceva asupra căruia gândirea poate și trebuie să se pronunțe în termeni de conformitate, fie că este vorba de obiectul gândirii, fie că este vorba de însăși coerența internă a acesteia. Este deci o relație prin care gândirea își reprezintă cât mai exact și apropiat realitatea, o concordanță între ceea ce credem și lumea reală. Această poziție este cunoscută ca teoria corespondenței adevărului. Ea nu ne indică și modul prin care să deducem dacă respectivele noastre credințe despre realitate sunt adevărate sau false. Conform teoriei corespondenței, ceea ce credem despre realitate este adevărat întrucât concordă cu aceasta din urmă și este fals întrucât nu concordă cu ea. Adevărul unei astfel de credințe despre realitate este materia ideii sau reprezentării, concordând cu realitatea. Există deci reprezentarea unui lucru sau ideea de lucru și lucrul însuși, lucrul real între care se instituie o relație de concordanță ca temei al adevărului și deci al inteligibilității realității înconjurătoare.

În cazul idealismului filosofic ce neagă existența unei realități independente și exterioare

spiritului, adevărul nu mai este dat ca o relație de concordanță între obiect și reprezentarea acestuia în mintea noastră, ci ca expresie a coerenței ideilor, ca reciprocitate a relațiilor între părțile unui întreg, care au consistență și se articulează între ele.

Adepții teoriei corespondenței adevărului acceptă coerența ca o modalitate de gândire prin care se certifică dacă anumite credințe ale noastre sunt adevărate sau false. Ei neagă însă faptul că adevărul ar consta doar în coerența credințelor respective. Ei susțin mai curând că rigurozitatea acestora din urmă este o condiție ce permite verificarea măsurii în care credințele noastre corespund cu realitatea independentă de conștiință.

Există și o a treia concepție despre adevăr: teoria pragmatică a adevărului, ce susține că adevărul credințelor sau sistemelor de idei rezidă doar în valoarea lor instrumentală. Credințele noastre sunt considerate adevărate doar dacă permit îndeplinirea unor acțiuni subordonate atingerii anumitor scopuri. Legile fundamentale ale logicii inductive și deductive sunt adevărate numai dacă ne sunt folositoare, în vreme ce credințele false sunt inutile, întrucât nu ne ajută să ne îndeplinim obiectivele.

Adepții teoriei corespondenței adevărului acceptă utilitatea pragmatică a credințelor sau ideilor, aceasta reprezentând mai degrabă un indiciu prețios al adevărului lor. Totuși, adevărul nu se identifică în cele din urmă cu utilitatea pragmatică. Unele credințe care la un moment dat sunt considerate utile se pot dovedi după un timp a fi false; în schimb, anumite credințe pot fi adevărate, dar nu au o utilitate aparentă.

Spiritul este o categorie filosofică fundamentală ce desemnează totalitatea facultăților intelectuale și produsele acestora, având ca echivalent, dar nefiind în relație de identitate perfectă cu aceștia, termeni precum rațiunea, conștiința, gândirea. Este contrapus obiectului asupra căruia se exercită, materiei, realității exterioare. Este fără întindere, indivizibil și presupune existența un subiect cunoscător, „receptacol” al gândirii, la nivelul căruia se realizează reflectarea existenței. Spiritul îndeplinește funcția de principiu ordonator al lumii reflectate și al gândirii înseși. Recunoașterea primatului spiritului asupra materiei conferă unei concepții filosofice caracter idealist. Idealismul filosofic este de două feluri: **obiectiv** (realitatea este creată și ordonată de un spirit exterior conștiinței noastre - vezi idealismul hegelian); **subiectiv** (realitatea este produsul minții și simțurilor noastre - vezi idealismul în viziunea lui Berkeley).

Ca orice altă întruchipare a existenței omenești, ca orice formă de manifestare a spiritualității, filosofia își are propria sa **procesualitate**, propria **istoricitate** (ideile se nasc, trăiesc și mor, se metamorfozează).

Chiar dacă nu întotdeauna filosofii și operele lor ocupă un loc proeminent în realitatea cotidiană, nu de puține ori, prin destinul lor își iau revanșa asupra contemporanilor, dobândind recunoaștere și notorietate postumă.

Filosofii trăiesc și creează într-un anume timp istoric care adesea își pune pecetea asupra lor. Dar ei par să nu țină seama de circumstanțele imediate și nici de modele intelectuale, decât poate atunci când le lansează ei înșiși. Poate tocmai pentru că nu se atașează **hic et nunc** de împrejurări și nu pretinde a acționa în mod nemijlocit asupra existenței de zi cu zi, filosofia se relevă a fi una dintre cele mai mari forțe spirituale, împiedicându-ne să recădem în barbarie, ajutându-ne să ne păstrăm condiția de oameni și să devenim mai mult decât ceea ce suntem. Oricât de ciudat ar părea, filosofia este și o uriașă forță istorică. Gândirea este cea care schimbă chipul umanității. Alexandru cel Mare, Cezar, Napoleon, nu au înrâurit mersul istoriei mai mult decât au făcut-o Aristotel, Descartes, Hegel sau Marx, pentru că ideile acestora din urmă au anticipat de fapt credințele vremurilor ce aveau să vină.

A înțelege meandrele gândirii filosofice - în devenirea ei la scara istoriei universale - înseamnă a aproxima și pe această cale sensul însuși al istoriei.

„A interpreta interpretările este un lucru mai anevoios decât a interpreta faptele” constata Montaigne în **Eseurile** sale. Ideile filosofice se nutresc unele din altele, „cărțile se scriu din cărți”, după cum se spune, iar comentariile ce abundă, tinzând să sufoce enunțurile originale, nu oferă întotdeauna reperele primordiale de care este atâta nevoie.

Iată de ce se impune o periodizare a gândirii filosofice, dublată de o trecere în revistă succintă a momentelor de culminație în care filosofia și-a dovedit cu smerenie uneori, cu orgoliu alteori sau fără urmă de patimă de cele mai multe ori, supremația.

**ETAPELE GÂNDIRII FILOSOFICE.
PROTAGONIȘTI, DOCTRINE,
ȘCOLI ȘI CURENTE
FILOSOFICE**

FILOSOFIA ANTICĂ

Un mare cunoscător al antichității grecești, Leo Strauss, spunea că filosofia s-a născut când au fost puse întrebări cu privire la natură, mutația esențială producându-se atunci când gândirea a încetat să mai accepte tradiția ca argument de autoritate, pentru a căuta ea însăși cauza și rostul fenomenelor. Prototipul acestui mod de raportare la lumea din jur și dinlăuntrul nostru este discursul socratic care, de o manieră interogativă, caută fundamentele tuturor lucrurilor.

1. Protofilosofii

Primii gânditori greci, originari din Asia Mică, au fost „**fizicienii**”; cei ce aspirau să cunoască natura (**physis**). Spre deosebire de predecesorii lor, care se plecau în fața capacităților oculte ale mitologiei, aceștia credeau că rațiunea de a fi a fenomenelor ține de un ansamblu de cauze, raportabile la fapte observabile; principii precum apa, aerul, focul devin explicația ultimă a existenței. Lor le datorăm descoperirea principiului **cauzalității**. Tot anticii, greci și latini, au fost cei dintâi care au sesizat dualitatea existenței - materie și spirit faptul că dincolo de **physis**, de fenomene, avem de a face cu o realitate imaterială, conceptibilă, dar greu perceptibilă.

Gândirea grecească a fost obsedată și de ideea unității fenomenelor, dincolo de multitudinea ipostazelor existenței și schimbărilor. **Heraclit din Efes**, cel ce a avansat principiul mobilității universale a lucrurilor accepta totuși existența **logos**-ului - rațiunea comună, principiul unificator al celor ce sunt.

Filosofia greacă, în ansamblul ei, n-a conținut să caute elementele primordiale ale identității și unității care sunt temeiul ordinii cosmice.

Platon este exemplul cel mai pregnant al ambiției de a domina diversitatea fenomenelor perceptibile prin raportare la principiile ordinii inteligibile, instituite de idei și concepte. Cunoașterea devine astfel posibilă grație **raționalității**.

În acest demers, instrumentele logicii și matematicii au avut de jucat un rol determinant. Pentru Platon arhetipul tuturor ideilor îl reprezentau relațiile matematice. **Aristotel** acorda o atenție deosebită în judecarea raporturilor între lucruri, studiului proporțiilor. **Arhimede** a fost creatorul unei fizici matematice care ulterior va exercita o mare înrâurire asupra lui Galilei.

Gândirea grecească a avut însă și un puternic filon etic, preocuparea de căpetenie a unor mari

filosofi precum **Socrate, Platon, Aristotel** sau **Epicur** fiind aceea de a furniza oamenilor reguli pentru a-și organiza existența, a-și înfrâna pornirile instinctuale, tendințele anarhice și a-și afla rostul în univers. Maieutica lui **Socrate** era consonantă cu adagiul înscris pe frontispiciul templului lui Apollo din Delfi: „Cunoaște-te pe tine însuși!”

Vechii greci vedeau însă problemele moralei în cosubstanțială legătură cu cele ale cetății (**polis**), cu politica. Individul își găsea împlinirea ca membru al cetății, iar virtuțile sale erau în primul rând cele publice (eroism, spirit de dreptate, echilibru). Etica era deci mai mult decât un fapt de trăire interioară, unul exteriorizat, în conviețuirea publică, iar comportamentul uman era supus unei judecăți, unui etalon. Datorită eticii aristoteliciene se poate vorbi astăzi de ideea de responsabilitate, binele rămânând inseparabil de adevăr întrucât comportamentul moral presupune cunoașterea, deci depășirea ignoranței și accesarea la adevăr.

Epicureicii s-au refugiat însă ulterior într-o etică particulară în care valorile cetății nu mai contează, în vreme ce **stoicii** și-au extins reflecția dincolo de cadrul cetății, renunțând la ideea de cetățean pentru a prefera să vadă în individ un exponent al umanității universale. Tot grecii sunt cei care au inventat și politica. Aristotel este cel care a spus că omul este un animal politic (**zoon politikon**). Pentru greci, politica, adică natura din care face parte, presupune un recurs la raționalitate, o știință a organizării vieții colective a polisului și o practică de stăpânire. Locuitorul polisului este cetățean (în măsura în care nu este sclav sau străin de cetate), are statut instituțional, se supune unei autorități, fiind egal cu cei de rangul său. Legea este cea care reprezintă autoritatea între egali și nu își are izvorul în voința unui individ, ci este o entitate abstractă, căreia toți i se supun.

Grecii au realizat și prima tipologie a formelor de guvernare. În **Politica**, Aristotel realizează o dublă ierarhizare a regimurilor politice; puterile care guvernează în interesul tuturor, dar se diferențiază prin formele îmbrăcate: **monarhia** (guvernarea unui singur individ), **aristocrația** (guvernarea celor mai buni), **republica** sau **politeia** (guvernarea tuturor); reversul fiind formele denaturate de guvernare: **tirania** (guvernarea cea mai rea, negarea oricărei guvernări, absența legilor), **oligarhia** (guvernarea celor puțini), **democrația** (guvernarea poporului, a celor mulți, ce conservă principiul cantitativ și asigură accesul egal la funcții de conducere).

2. Idealismul platonician

Opera lui **Platon** (născut în 428 î.e.n. - 347 î.e.n.) a reprezentat un moment de culme pentru istoria ideilor filosofice prin multitudinea temelor de reflecție și modalitatea de discurs utilizată - **dialogul**. În scrierile sale (36 de dialoguri cu paternitate certă și câteva texte apocrife), Platon are ca figură centrală pe **Socrate**, căruia i se adaugă și alți interlocutori. Este vorba de un dialog simulat, în care întrebările suscită răspunsuri, dar nu aduc certitudini, ci indică mai curând o cale de a atinge adevărul. Platon întemeiază de fapt o filosofie a cunoașterii, fiind marcat “de” avatarurile